

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط والد-فرزند با میانجیگری تاب‌آوری و توانایی حل مسئله □

Explaining Academic Burnout on Parent-Child Relationship with Mediating Resiliency and Problem Solving Ability □

Khadije Abolmaali, PhD

Kianoosh Hashemian, PhD

Aghdas Arabiyan, PhD □

دکتر خدیجه ابوالمعالی*

دکتر کیانوش هاشمیان*

دکتر اقدس اعرابیان*

Abstract

The purpose of the present research was explaining academic burnout on child- parent relationship pattern(parental styles) with mediating resiliency and problem solving ability among female students in junior high school in Tehran city. Statistical population were female students in high schools in Tehran city in academic year 2015-2016. Method of research was mixed method-explaining (quantitative- qualitative) in two stages. First stage used correlation method and second stage was qualitative method with descriptive phenomenology. In first stage sampling method was multi stages cluster and included 461 female students in high school. In second stage sampling method was burn out purposive method and 10 students were selected. The instruments were: Bres0 and others Academic Burnout Questionnaire(2007), Bagheris Child-Parent Relationship Questionnaire(1392), Conner and Davidson Resiliency Scale (2003) and Heppner and Peterson,s Problem Solving Ability Inventory(1982) and semi-structural interview were used. In first stage data were analysed by structural equation model and in second stage we used Colaizzi method. The results indicated that the model had a good fitness with the data. Results in qualitative research was congruent with results quantitative research.

Keywords: academic burnout, child- parent relationship pattern, resiliency, problem solving ability

چکیده

هدف از پژوهش حاضر تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط والد- فرزند با میانجیگری تاب‌آوری و توانایی حل مسئله در دختران دانش‌آموز دبیرستانی بود. دختران دانش‌آموز پایه اول دوره متوسطه دوم که در دبیرستان‌های شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ مشغول به تحصیل بودند جامعه آماری این پژوهش را تشکیل می‌دادند. این پژوهش به روش ترکیبی- تبیینی در دو گام صورت گرفت. در گام اول از روش همبستگی و در گام دوم از روش کیفی با رویکرد پدیدارشناسی توصیفی استفاده شد. روش نمونه‌گیری در گام اول تصادفی خوشه‌ای و تعداد نمونه بر اساس تعداد پارامترها، ۴۶۱ نفر بود و در گام دوم نمونه به صورت هدفمند انتخاب شد. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه فرسودگی تحصیلی برسو و همکاران، پرسشنامه الگوی ارتباط والد- فرزند، مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون و توانایی درک حل مسئله هپنر و پترسون و مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شد. برای تحلیل داده‌ها در گام اول از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری و در گام دوم از روش کلایزی استفاده شد. نتایج بیانگر آن است که شاخص‌های به‌دست‌آمده از تکنیک معادلات ساختاری، نشان‌دهنده برازش قابل قبول مدل پژوهش با داده‌ها است. نتایج به‌دست‌آمده از روش کلایزی در تحلیل داده‌های کیفی، تأییدکننده نتایج کمی بود.

کلید واژه ها: فرسودگی تحصیلی، الگوی ارتباط والد- فرزند، تاب‌آوری، توانایی حل مسئله

□ Department of Psychology , Islamic Azad University, Roodehen Branch, I.R.Iran
□Email: tarabi81@yahoo.com

□ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۹/۱۹ تصویب نهایی: ۱۳۹۶/۱۲/۲۰
* گروه روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران

● مقدمه

یکی از مهم‌ترین اهداف نظام آموزش و پرورش هر کشور تربیت انسان‌هایی خودکار آمد، خلاق و هدفمند است. در زندگی هر فرد، بعد تحصیلی و آموزشی تأثیر بسزایی بر سایر ابعاد زندگی وی دارد. در اواخر قرن بیستم متخصصان تعلیم و تربیت و روان‌شناسان تربیتی، پژوهش‌های قابل توجهی در زمینه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان و متغیرهای مرتبط با آنان انجام داده‌اند. عوامل متعددی عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. برخی از این عوامل موجب بهبود عملکرد تحصیلی و برخی دیگر باعث تضعیف عملکرد آنها می‌شود. از جمله عواملی که به شکل منفی بر عملکرد تحصیلی اثرگذار بوده و مطالعاتی را در مدارس و دانشگاه‌ها به خود اختصاص داده، «فرسودگی تحصیلی»^۱ است (لی و آشفورت، ۱۹۹۶، به نقل از تقوایی نیا، هاشمی، نیکدل و شهریاری، ۱۳۹۶).

دانش‌آموزانی که فرسودگی تحصیلی را تجربه می‌کنند معمولاً علائمی مانند عدم تمایل به دروس، ناتوانی در حضور مداوم در کلاس درس و عدم مشارکت در فعالیت‌های کلاسی، احساس بی‌معنا بودن فعالیت‌های کلاسی و ناتوانی در یادگیری دروس را بروز می‌دهند (میکائلی، افروز و قلی‌زاده، ۲۰۱۳).

عوامل تأثیرگذار بر فرسودگی تحصیلی به‌طور کلی به سه دسته تقسیم می‌شوند: عوامل شخصی، عوامل خانوادگی، و عوامل آموزشی-اجتماعی. برخی از این عوامل عبارت‌اند از: فعالیت‌های گروهی و علمی (توجه به کلاس، انجام تکالیف، مطالعه و امتحانات)، فشارهای اقتصادی، فردی و اجتماعی مرتبط با معلمان و همسالان، انتظارات حرفه‌ای و تردید و شک در خصوص فواید مطالعات و آینده کاری (کامپوس، زاکولوتا، بونافه، جردانی و مارکو، ۲۰۱۱). خانواده از جمله عوامل مهمی است که بر فرسودگی تحصیلی تأثیر بسزایی دارد.

روابط خانوادگی شاد و صمیمانه باعث ایجاد انگیزه و در نتیجه موفقیت تحصیلی دانش‌آموز می‌شود در حالی که روابط سرد بین والدین و فرزندان و شیوه‌های فرزند پروری آسیب‌زا باعث ایجاد فشارهای عاطفی شده و بر تمرکز و یادگیری اثر منفی و تعیین‌کننده دارد (کرمی و یاری، ۱۳۹۳). در تحقیق حسن خانزاده و میرزایی کوتنایی (۱۳۹۶) به این نتیجه دست یافتند که کودکان والدینی که به سخنان آنان گوش داده، به عقاید آنها احترام می‌گذارند، توجه و محبت نشان می‌دهند، موفقیت‌های آنان را تشویق نموده و اشتباهات و شکست‌های

آنان را پذیرفته و زمینه مساعد جهت بروز توانایی‌ها و قابلیت‌های فرزندان خود را فراهم می‌آورند به‌نوعی احساس توانمندی، مهم و باارزش بودن می‌کنند.

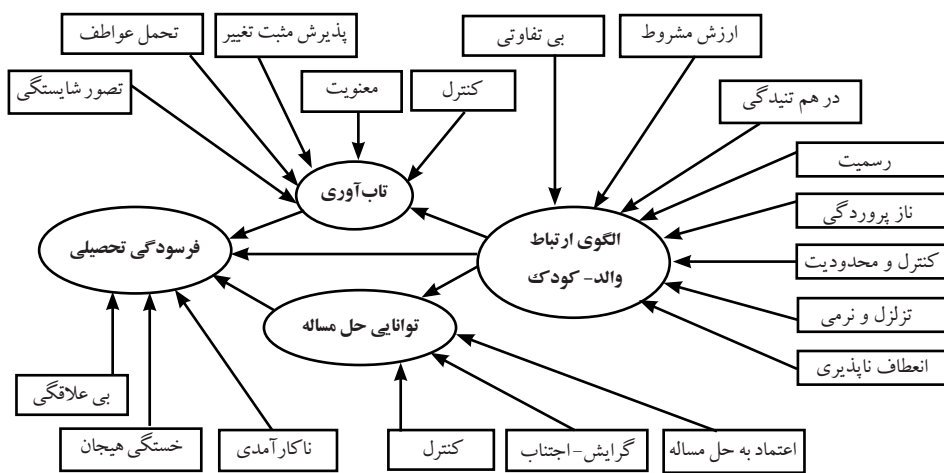
ازجمله عوامل شخصی مثبت و مؤثر بر فرسودگی تحصیلی می‌توان به تاب‌آوری^۲ اشاره نمود. تاب‌آوری ازجمله مفاهیمی است که تأثیر زیادی بر روان‌شناسی گذاشته است، زیرا که روان‌شناسی را از بررسی افراد بیماری که مشکلات متعدد دارند به سمت افرادی برده است که باوجود مسائل بر موقعیت‌های سخت و دشوار زندگی غلبه کرده و موفقیت کسب نموده‌اند (اسمیلی، ۲۰۱۱). تاب‌آوری به‌عنوان توانایی بازگشت از تجارب تنیدگی‌زا شناخته می‌شود. در مطالعه تاب‌آوری والش (۲۰۱۶) با اعتقاد بر این‌که تاب‌آوری فرد تحت تأثیر شبکه ارتباطی موجود در خانواده است بر دو سطح تاب‌آوری اشاره می‌کند: یکی فردی و دیگری ارتباطی. سطح فردی به توانمندی فرد در فائق آمدن و غلبه بر مشکلات اشاره دارد و سطح ارتباطی، اشاره به نظام خانواده دارد و بیانگر آن است که خانواده چگونه با تجارب مخرب و شرایط تنیدگی‌زا مواجه می‌شود و چگونه اعضای خود را برای نوعی انطباق طولانی‌مدت آماده می‌کند. با اعتقاد بر این‌که تاب‌آوری فرد تحت تأثیر شبکه ارتباطی موجود در خانواده است دانش‌آموزان تاب‌آور، افرادی هستند که علی‌رغم قرار داشتن در شرایط نامساعد اجتماعی-اقتصادی از لحاظ تحصیلی موفق‌تر می‌باشند (فرناندز و بیالوولسکی، ۲۰۱۶).

از آنجاکه نقطه مقابل فرسودگی تحصیلی، پیشرفت تحصیلی است، *ام وانجی و اکاتچا و کینای و آیریری (۲۰۱۵)* به این نتیجه دست یافتند که دانش‌آموزانی که تاب‌آوری بالاتری دارند از لحاظ تحصیلی پیشرفت بهتری را نشان می‌دهند و بین تاب‌آوری و پیشرفت تحصیلی رابطه مثبت معنادار وجود دارد.

یکی دیگر از متغیرهای مؤثر بر فرسودگی که از ویژگی‌های افراد تاب‌آور نیز است، می‌توان به مهارت حل مسئله اشاره کرد. حل مسئله و مسئله‌گشایی روشی است که فرد می‌تواند در هنگام برنامه‌ریزی برای برخورد با مشکلات زندگی از آن استفاده کند (هینر و هیلبراند، ۱۹۹۱). توانایی حل مسئله به‌منزله سپری در برابر تأثیرات منفی حوادث تنیدگی‌زای زندگی بوده و افرادی که این توانایی را در خود تقویت نموده‌اند در مقایسه با سایرین، ناکامی کمتری را تجربه کرده و بهتر می‌توانند در مورد ابعاد دیگر کنترل مسئله تفکر کنند (خوشنوی فومنی، سیدفاطمی، بهبهانی و حسینی، ۱۳۹۲). *بالا و شا/افیو (۲۰۱۶)* بین پیشرفت تحصیلی و

توانایی حل مسئله همبستگی مثبت معنادار یافتند. همچنین گویتا و کایتا و پاسریجا (۲۰۱۶) به این نتیجه دست یافتند که دانش‌آموزانی که توانایی حل مسئله بهتری دارند و در آزمون مربوط نمره بهتری دریافت می‌کنند نسبت به سایر دانش‌آموزان پیشرفت تحصیلی بهتری از خود نمایان می‌کنند.

مسئله کنونی این است که هر ساله فرسودگی تحصیلی که به صورت افت تحصیلی، غیبت مکرر و در نهایت ترک تحصیل نمایان می‌شود، هزینه‌های گزافی را بر نظام آموزشی کشور وارد می‌نماید و آسیب‌های زیان‌بار غیرقابل جبران فردی و اجتماعی به بار می‌آورد. از جمله نوآوری پژوهش حاضر استفاده از روش ترکیبی به منظور تبیین فرسودگی تحصیلی است تا بتوان علاوه بر بررسی کمی، فرسودگی تحصیلی را از دیدگاه افرادی که به معضل گرفتار می‌باشند بررسی نمود تا بتوان به شناسایی عوامل مؤثر در ایجاد آن دست یافت.

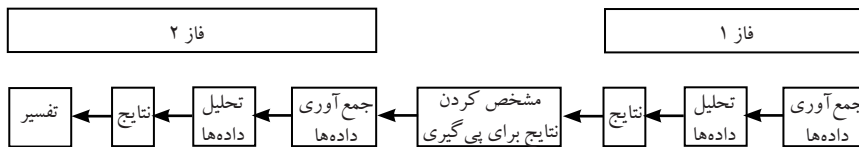
شکل ۱. مدل پیشنهادی تبیین فرسودگی تحصیلی

در بررسی فرسودگی تحصیلی، تاب‌آوری بیشترین سهم تحقیقات را به خود اختصاص داده است و پژوهش در خصوص الگوهای ارتباط والد- فرزند (شیوه‌های فرزند پروری) و توانایی حل مسئله کمترین تحقیقات را و مطالعات پیشین همگی به صورت کمی انجام شده و دیدگاه و تجربه افراد دارای فرسودگی در این بررسی‌ها لحاظ نگردیده است. مسئله‌ای که مطرح می‌شود، این است که نتایج کمی به‌تنهایی برای توصیف و تبیین فرسودگی تحصیلی کافی نیست، لذا سؤالات اساسی پژوهش حاضر این است که آیا مدل مفهومی تحقیق با

داده‌های جمع‌آوری شده در خصوص تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط والد-فرزند با میانجیگری تاب‌آوری و توانایی حل مسئله در دختران دانش‌آموز برازش مناسب دارد؟ آیا نتایج تحلیل کیفی تکمیل‌کننده و تأییدکننده نتایج کمی است؟

● روش

در این پژوهش، طرح به صورت آمیخته و مدل، پیگیری تبیینی است که در آن وزن بیشتر به داده‌های کمی داده می‌شود و پژوهشگر می‌تواند از طریق پژوهش کیفی، پژوهش کمی را ارتقا بخشد. در این مدل تأکید اصلی معمولاً بر جنبه‌های کمی است (کرسول و کلارک، ۱۳۹۴). در فاز اول فرضیه‌های کمی بررسی و در فاز دوم برای کشف جنبه‌های مختلف فرسودگی تحصیلی، از اطلاعات مصاحبه نیمه ساختاریافته در یک مطالعه چند موردی با ۸ دانش‌آموز که بالاترین نمره را در فرسودگی تحصیلی به دست آورده‌اند، استفاده گردید. در فاز اول در روش کمی، روش پژوهش توصیفی-همبستگی است.

شکل ۲. مدل پیگیری تبیینی (کرسول و کلارک، ۱۳۹۴: ۸۰)

در فاز دوم در روش کیفی، از پدیدارشناسی توصیفی استفاده شده است.

در فاز اول جامعه آماری در این تحقیق دختران دانش‌آموز پایه اول متوسطه دوره دوم شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ بود. در فاز دوم جامعه آماری دختران دانش‌آموز پایه اول متوسطه دوره دوم در شهر تهران در سال تحصیلی ۹۵-۹۴ دارای تجربه فرسودگی تحصیلی بودند. در فاز کمی، روش مورد استفاده در این پژوهش روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است که از نواحی مختلف شهر تهران استفاده شد. در متغیر فرسودگی سه نشانگر و هشت نشانگر در الگوی ارتباط والد-فرزند و سه نشانگر در توانایی حل مسئله و پنج نشانگر در تاب‌آوری وجود دارد. تعداد پارامترها با توجه به ۱۹ واریانس خطا، ۱۹ بار عاملی و ۶ کوواریانس عاملی ۴۴ پارامتر است (کاف و مارکولایدز، ۱۳۹۳). مولر (۱۹۹۶)، به نقل از قاسمی، (۱۳۹۰) برای تعیین حجم نمونه در مدل‌های معادلات ساختاری از نسبت

حجم نمونه به پارامترها برای برآورد استفاده نمود. با توجه به وجود ۴۴ پارامتر در این تحقیق تعداد نمونه ۴۶۱ دانش‌آموز انتخاب شده‌اند.

در فاز دوم، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد. پس از بررسی پرسشنامه‌ها تعدادی از دانش‌آموزان که در آزمون فرسودگی تحصیلی نمرات بالاتری کسب نموده بودند انتخاب شدند. سپس با انجام مصاحبه از دانش‌آموزان، زمانی که از ۸ دانش‌آموز مصاحبه به عمل آمد، اطلاعات جدیدی توسط سایرین ارائه نشد و محقق به درجه اشباع رسید. لذا اطلاعات به‌دست‌آمده از ۸ دانش‌آموز مورد بررسی قرار گرفت.

● ابزار

□ الف: پرسشنامه فرسودگی تحصیلی^۳: این پرسشنامه توسط مسلش ساخته و بر سو و همکاران (۲۰۰۷) آن را اصلاح نموده‌اند. پرسشنامه فرسودگی تحصیلی سه حیطه خستگی تحصیلی، بی‌علاقگی و ناکارآمدی را می‌سنجد. در ایران برای اولین بار نعمی (۱۳۸۸) از پرسشنامه فرسودگی تحصیلی استفاده نمود. اعتبار این پرسشنامه توسط نعمی با استفاده از روش آلفای کرونباخ برای مؤلفه خستگی تحصیلی ۰/۷۹، بی‌علاقگی تحصیلی ۰/۸۲ و برای ناکارآمدی تحصیلی ۰/۷۵ محاسبه نموده است. در تحقیق تقوایی نیا، هاشمی، نیکدل و شهریاری (۱۳۹۶) میزان همسانی درونی از طریق ضریب آلفای کرونباخ در بعد خستگی تحصیلی ۰/۷۰، بی‌علاقگی تحصیلی ۰/۸۲ و در بعد ناکارآمدی ۰/۷۵ و اعتبار کل ۰/۸۰ به دست آوردند. مقدار آلفای کرونباخ در تحقیق باباپورخیرالدین، پورشریفی، غباری بناب، خانجانی و بهرامی (۱۳۹۶) ۰/۹۰ به دست آمده که نشان‌دهنده ضریب اعتبار مناسب پرسشنامه مذکور است. در پژوهش حاضر آلفای کرونباخ در بعد خستگی هیجانی برابر با ۰/۷۱، بی‌علاقگی و بدبینی ۰/۷۵ و ناکارآمدی برابر با ۰/۶۸ و آلفای کرونباخ کل برابر با ۰/۷۸ به دست آمده است.

□ ب: مقیاس تاب‌آوری^۴: این مقیاس دارای ۲۵ ماده و ۵ خرده مقیاس (تصور شایستگی فردی، تحمل عواطف منفی، پذیرش مثبت تغییر و کنترل و معنویت) می‌باشد که جهت اندازه‌گیری قدرت مقابله با تنیدگی و تهدید در دانش‌آموزان تهیه شده است. سؤالات آن به صورت ۵ گزینه‌ای و به صورت ۱ (کاملاً نادرست) تا ۵ (کاملاً درست) نمره‌گذاری می‌شود و روایی و اعتبار این مقیاس توسط سازندگان مقیاس احراز گردیده است (کانر و دیویدسون، ۲۰۰۳). هاشمی و اکبری (۱۳۹۶) در تحقیقی ضریب اعتبار آن از طریق آلفای

کرونباخ ۰/۸۴ به دست آوردند. *مد/نلو* در سال (۱۳۸۸) همسانی درونی را ۰/۷۹ به دست آورده است. در این پژوهش میزان آلفای کرونباخ در ابعاد ۵ گانه تصور شایستگی فردی ۰/۷۹، تحمل عاطفه منفی ۰/۶۳، پذیرش مثبت ۰/۷۰، کنترل ۰/۶۸ و معنویت ۰/۵۵ و آلفای کرونباخ کل برابر با ۰/۸۷ کسب شد.

□ ج: **سیاهه حل مسئله**^۵: این سیاهه توسط هینر و پترسن (۱۹۸۲) برای سنجش درک پاسخ‌دهنده از رفتارهای حل مسئله تهیه شده است. سیاهه حل مسئله بر مبنای چرخش تحلیل عاملی دارای ۳ زیرمقیاس مجزا است: اعتماد به حل مسائل، سبک گرایش - اجتناب و کنترل. این سیاهه بر مبنای ۶ سطح مقیاس لیکرت با نمرات پایین که نشان‌دهنده بالاترین سطح آگاهی از توانایی حل مسئله است درجه‌بندی شده است.

همسانی درونی نسبتاً بالایی با مقادیر آلفای بین ۰/۷۲ تا ۰/۸۵ و در خرده مقیاس‌ها (۰/۷۲، ۰/۸۴ و ۰/۸۵) و ۰/۹۰ در مقیاس کلی دارد. اعتبار بازآزمایی نمره کل در فاصله دو هفته در دامنه‌ای از ۰/۸۳ تا ۰/۸۹ گزارش شده است که بیانگر آن است که ابزاری پایا جهت سنجش توانایی حل مسئله است. همچنین در تحقیق ابوالقاسمی و کیامرثی (۱۳۸۷) ضریب همبستگی سیاهه فوق را با پرسشنامه حل مسئله اجتماعی ۰/۵۶ به دست آوردند که نشان‌دهنده روایی هم‌زمان است. میزان همسانی درونی سیاهه مذکور در این تحقیق از طریق آلفای کرونباخ برابر با ۰/۷۹ به دست آمده است و در بعد اعتماد به حل مسائل آلفای کرونباخ ۰/۷۲ و بعد گرایش - اجتناب برابر با ۰/۷۲ و در بعد کنترل شخصی آلفای کرونباخ برابر با ۰/۶۵ به دست آمد.

□ د: **پرسشنامه الگوی ارتباط والد - فرزند**^۶: این پرسشنامه یک پرسشنامه بومی است که به بررسی شیوه‌های ناکارآمد فرزند پروری می‌پردازد و دارای هشت بعد است: انعطاف‌پذیری، تزلزل نرمی، کنترل و محدودیت، نازپروردگی، رسمیت، درهم‌تنیدگی، ارزش مشروط، بی‌تفاوتی - رهایی. این پرسشنامه در سال ۱۳۹۰ توسط باقری تهیه شد. با بررسی‌های به دست آمده جهت بررسی اعتبار پرسشنامه آلفای کرونباخ آن ۰/۹۶ و روایی محتوایی و صوری آن توسط متخصصان تأیید شده است و از لحاظ تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی نیز برازندگی معتبر و مقبولی ارائه شده است (باقری، ۱۳۹۲). میزان آلفای کرونباخ برابر با ۰/۹۶ و اعتبار کلی برابر با ۰/۶۶ به دست آمده است (باقری و غفارزادگان، ۱۳۹۲).

در این تحقیق میزان اعتبار از طریق همسانی درونی (آلفای کرونباخ) در ابعاد انعطاف‌ناپذیری ۰/۷۷، تزلزل ۰/۶۸، محدودیت ۰/۶۷، نازپروردگی ۰/۶۸، رسمیت ۰/۶۶، درهم‌تنیدگی ۰/۷۴، ارزش مشروط ۰/۷۰ و بی‌تفاوتی ۰/۶۸ و آلفای کرونباخ کل برابر با ۰/۹۰ به‌دست آمده است.

□ ه: **مصاحبه نیمه ساختاریافته:** مصاحبه نیمه ساختاریافته یا هدایت‌شده بین دو حد نهایی ساختاریافته و بدون ساختار قرار می‌گیرد که گاهی به آن مصاحبه عمیق هم می‌گویند که در آن از پاسخگو سؤالات مشابه پرسیده می‌شود، اما آنان آزادند که پاسخ خود را به هر طریقی که مایل‌اند ارائه دهند. در این مورد مسئولیت رمزگردانی پاسخ‌ها و طبقه‌بندی آن‌ها بر عهده محقق است (ابوالمعالی، ۱۳۹۱).

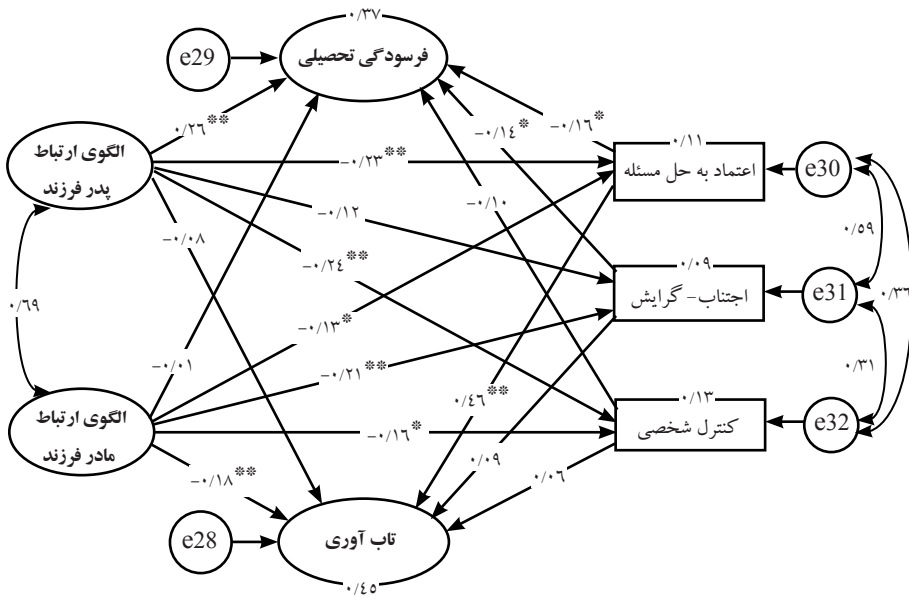
● یافته‌ها

در پژوهش حاضر ۱۵۴ نفر (۳۳/۴ درصد) از شرکت‌کنندگان در رشته ادبیات و علوم انسانی، ۱۸۵ نفر (۴۰/۱ درصد) از آنان در رشته علوم تجربی و ۱۲۲ نفر (۲۶/۵ درصد) در رشته ریاضی مشغول به تحصیل بودند. به‌منظور ارزیابی نرمال بودن توزیع داده‌های تک‌متغیری، کشیدگی و چولگی و به‌منظور ارزیابی مفروضه هم‌خطی بودن، عامل تورم واریانس (VIF) و ضریب تحمل تک‌تک متغیرها بررسی قرار شد که نتایج نشان‌دهنده آن است که ارزش‌های کشیدگی و چولگی هیچ‌یک از متغیرها از محدوده بین ۲+ و ۲- خارج نشده است. این مطلب بیانگر آن است که توزیع داده‌های مربوط به متغیرهای پژوهش از نرمال بودن تک‌متغیری انحراف آشکاری ندارند. همچنین نتایج نشان می‌دهد که مسئله هم‌خطی بودن در بین متغیرهای پیش‌بین تحقیق رخ نداده است؛ زیرا که مقادیر ضریب تحمل کمتر از ۰/۱ و مقادیر عامل تورم واریانس برای هریک از متغیرهای پیش‌بین بالاتر از ۱۰ نیست.

یکی دیگر از مفروضه‌های تحلیل مدلیابی معادلات ساختاری، نرمال بودن توزیع چندمتغیری است. بررسی شکل توزیع داده‌های «فاصله مهنویایی»^۷ (D)، به‌ویژه نمودار هیستوگرام نشان داد ترکیب متغیرهای پیش‌بین در تبیین متغیر ملاک نرمال نیست. استفاده از نمودار باکس پلات نشان داد که اطلاعات مربوط به شرکت‌کنندگان ۳۹۴، ۳۵۷ و ۳ پرت‌های چندمتغیری تشکیل داده است. به همین دلیل اطلاعات مربوط به سه شرکت‌کننده مذکور از بین داده‌ها حذف و تحلیل داده‌ها بدون در نظر گرفتن اطلاعات آنان انجام شد.

در مدل اندازه‌گیری پژوهش (شکل ۳) ۲۴ نشانگر برای انعکاس ۴ ساختار مکنون در نظر گرفته شده است. با توجه به مدل اندازه‌گیری شکل ۳ چنین فرض شده است که نشانگرهای انعطاف‌پذیری، تزلزل و نرمی، محدودیت، رسمیت، ارزش مشروط، نازپروردگی، درهم‌تنیدگی و بی‌تفاوتی متغیر مکنون الگوی ارتباط پدر- فرزند و همان نشانگرها متغیر مکنون الگوی ارتباط مادر - فرزند را اندازه‌گیری می‌کند. همچنین در مدل اندازه‌گیری پژوهش حاضر چنان فرض شده است که متغیر مکنون تاب‌آوری به‌وسیله نشانگرهای تصور شایستگی فرد، تحمل عاطفه منفی، پذیرش مثبت تغییرات، کنترل و معنویت و متغیر مکنون فرسودگی تحصیلی به‌وسیله نشانگرهای خستگی هیجانی، بی‌علاقگی و بدبینی و ناکارآمدی سنجیده می‌شود. حال پرسش این است که مدل اندازه‌گیری پژوهش حاضر تا چه اندازه با داده‌های گردآوری‌شده برازش دارد؟ برازندگی این مدل بسیار مهم است به این علت که تمام متغیرهای مکنون مدل ساختاری در آن آشپان نموده است.

شکل ۳. مدل ساختاری پژوهش در تبیین رابطه بین الگوی ارتباط والدین، تاب‌آوری، توانایی حل مسئله و فرسودگی تحصیلی

پس از اطمینان از توان نشانگرها در اندازه‌گیری متغیرهای مکنون، مدل ساختاری پژوهش با استفاده از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری مورد آزمون قرار گرفت.

جدول ۱ شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری اولیه و مدل‌های اصلاح‌شده را نشان می‌دهد. بدین ترتیب چنین استنباط شد که مدل مفهومی پژوهش که در آن فرض شده الگوی ارتباطی پدر- فرزند و مادر- فرزند با میانجیگری تاب‌آوری و توانایی حل مسئله، فرسودگی تحصیلی در دختران دانش‌آموزان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، با داده‌های گردآوری‌شده برازش دارد. با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان این‌گونه استنباط نمود، مدل برازش شده تأیید کننده مدل پیشنهادی است. جدول ۲ ضرایب مسیر کل و مستقیم بین متغیرهای پژوهش در مدل ساختاری را نشان می‌دهد.

جدول ۱. شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری اولیه و اصلاح‌شده

CFI	AGFI	GFI	RMSEA	X ² /df	df	X ²	شاخص‌های برازندگی
۰/۹۰۸	۰/۸۲۵	۰/۸۶۵	۰/۰۷۰	۳/۲۳۷	۲۹۲	۹۴۵/۱۹۷	مدل اولیه ساختاری
۰/۹۳۴	۰/۸۵۶	۰/۸۸۹	۰/۰۵۹	۲/۶۰۸	۲۹۱	۷۵۹/۰۷	مدل اصلاح‌شده ۱ (ایجاد کوواریانس بین خطاهای دو نشانگر اعتماد به حل مسئله و گرایش-اجتناب)
۰/۹۳۸	۰/۸۵۹	۰/۸۹۲	۰/۰۵۸	۲/۵۲۹	۲۹۰	۷۳۳/۲۸	مدل اصلاح‌شده ۲ (ایجاد کوواریانس بین خطاهای دو نشانگر اعتماد به حل مسئله و کنترل شخصی)
۰/۹۴۶	۰/۸۷۱	۰/۹۰۳	۰/۰۵۵	۲/۳۸۲	۲۸۹	۶۸۸/۵۲	مدل اصلاح‌شده ۳ (ایجاد کوواریانس بین خطاهای دو نشانگر گرایش-اجتناب و کنترل شخصی)

جدول ۲ اثر کل (مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم) و اثرات مستقیم متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد. جهت تحلیل داده‌های کیفی از روش کلایزی استفاده شد.

روایی و دقت مطالعه ریشه در چهار محور: ارزش واقعی، کاربردی بودن، تداوم و مبتنی بر واقعیت بودن داشت. ارزش واقعی به این معنی است که بیانیه حاصل از تجربه برای فردی که آن را به صورت واقعی تجربه کرده است، قابل قبول باشد. کاربردی بودن یا قابلیت اجرا به این معنی است که آیا نتایج مطالعه را می‌توان در مورد مکان یا گروه‌های دیگر به کار بست؟ ثبات هنگامی به دست می‌آید که شرکت‌کنندگان پاسخ‌های همسانی به سؤالات مشابهی که در قالب‌های مختلف مطرح شده بود ارائه می‌دادند. مبتنی بر واقعیت بودن نیز بدین طریق حاصل می‌شود که فرایند پژوهش خالی از هرگونه سوگیری باشد و پژوهشگر در طی مطالعه سعی می‌کند هرگونه سوگیری در مورد پدیده مورد پژوهش را قبل و بعد از مصاحبه‌ها از خود

جدول ۲. ضرایب مسیر کل و مستقیم بین متغیرهای پژوهش در مدل ساختاری

سطح معناداری	t	β	S.E	b	مسیرها	
۰/۰۰۱	۳/۹۰۴	۰/۳۷۴	۰/۰۹۴	۰/۳۶۷	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← فرسودگی تحصیلی	رابطه
۰/۲۰۷	۱/۳۱۸	۰/۱۰۰	۰/۰۶۶	۰/۰۸۷	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۰۱	-۳/۸۷۱	-۰/۲۴۶	۰/۰۳۱	-۰/۱۲۰	بعد اعتماد به حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۱۲	-۲/۴۳۳	-۰/۱۵۳	۰/۰۳۰	-۰/۰۷۳	بعد اجتناب گرایش حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۴۲	-۲/۰۰۳	-۰/۱۱۱	۰/۰۳۶	-۰/۰۷۲	بعد کنترل شخصی حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۰۲	۳/۰۱۱	۰/۲۵۸	۰/۰۸۴	۰/۲۵۳	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← فرسودگی تحصیلی	رابطه مستقیم
۰/۸۱۲	-۰/۲۰۶	-۰/۰۱۵	۰/۰۶۳	-۰/۰۱۳	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۱۹	-۲/۲۸۵	-۰/۱۶۳	۰/۰۳۵	-۰/۰۸۰	بعد اعتماد به حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۴۱	-۲/۰۹۶	-۰/۱۳۷	۰/۰۳۱	-۰/۰۶۵	بعد اجتناب گرایش حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۶۶	-۱/۸۰۵	-۰/۱۰۰	۰/۰۳۶	-۰/۰۶۵	بعد کنترل شخصی حل مسئله ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۲۶	-۲/۳۱۱	-۰/۱۸۱	۰/۲۲۸	-۰/۵۲۷	تاب آوری ← فرسودگی تحصیلی	
۰/۰۰۱	-۳/۵۰۰	-۰/۲۳۴	۰/۱۳۴	-۰/۴۶۹	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← اعتماد به حل مسئله	
۰/۰۴۵	-۲/۱۰۹	-۰/۱۳۱	۰/۱۱۰	-۰/۲۳۲	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← اعتماد به حل مسئله	
۰/۰۵۲	-۱/۹۲۰	-۰/۱۱۷	۰/۱۲۶	-۰/۲۴۲	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← اجتناب گرایش	
۰/۰۰۱	-۳/۴۲۸	-۰/۲۱۲	۰/۱۱۲	-۰/۳۸۴	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← اجتناب گرایش	
۰/۰۰۱	-۳/۶۳۶	-۰/۲۳۶	۰/۰۹۹	-۰/۳۶۰	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← کنترل شخصی	
۰/۰۱۶	-۲/۵۲۳	-۰/۱۶۱	۰/۰۸۶	-۰/۲۱۷	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← کنترل شخصی	
۰/۸۱۲	-۱/۳۰۰	-۰/۰۷۸	۰/۰۲۰	-۰/۰۲۶	الگوی ارتباط پدر- فرزند ← تاب آوری	
۰/۰۰۲	-۲/۷۸۹	-۰/۰۱۸۰	۰/۰۱۹	-۰/۰۵۳	الگوی ارتباط مادر- فرزند ← تاب آوری	
۰/۰۰۱	۶/۴۱۷	۰/۴۵۸	۰/۰۱۲	۰/۰۷۷	بعد اعتماد به حل مسئله ← تاب آوری	
۰/۱۰۷	۱/۶۶۷	۰/۰۸۹	۰/۰۰۹	۰/۰۱۵	بعد اجتناب گرایش حل مسئله ← تاب آوری	
۰/۲۲۳	۱/۱۸۲	۰/۰۶۰	۰/۰۱۱	۰/۰۱۳	بعد کنترل شخصی حل مسئله ← تاب آوری	

دور نماید (ساسانی، ناجی و عابدی، ۱۳۹۲). در این پژوهش با مواجهه با مشارکت‌کنندگان و به تأیید رساندن بیانه‌های حاصل، ارزش واقعی بودن، محقق شد. در مورد کاربردی بودن نیز پژوهشگر سعی کرد مشارکت‌کنندگان را از نظر شرایط مختلف انتخاب کند تا به این هدف دست یابند.

- به‌طور خلاصه مراحل تحلیل داده‌های کیفی به شرح ذیل بود:
- _ خواندن توصیفات مصاحبه‌شونده‌ها از فرسودگی تحصیلی و عوامل مؤثر بر آن، با آنان.
  - _ استخراج عبارات مهم.
  - _ معنای عبارات تحت عنوان مفهوم تنظیم‌شده مطرح شد.
  - _ این مفاهیم در دسته‌های موضوعی مرتبط به هم سازماندهی شد.
  - _ تلفیق یافته‌ها به‌منظور ایجاد یک توصیف جامع از فرسودگی تحصیلی.
  - _ تنظیم توصیف جامع از پدیده فرسودگی تحصیلی (تعریف کامل از عوامل مؤثر بر پدیده فرسودگی تحصیلی)
  - _ بازگرداندن نتایج به دانش‌آموزان و اظهارنظر آنان.

با تحلیل یافته‌های کیفی مضامین ذیل از بررسی بیانات مشارکت‌کنندگان به دست آمد که عبارت‌اند از: وضعیت اقتصادی و اجتماعی خانواده، جو روانی خانواده، جو مدرسه و کلاس درس (آموزشی)، خصوصیات فردی دانش‌آموز، همسالان و روابط ناسالم و تکنولوژی و دنیای مجازی.

● بحث و نتیجه‌گیری

○ از آنجاکه پرسشنامه الگوی ارتباط والد- فرزند به بررسی شیوه‌های ناکارآمد فرزند پروری می‌پردازد می‌توان این‌گونه بیان نمود؛ نتایج تحقیق با نتایج تحقیق زیا، مالیک و علی (۲۰۱۵)، امینی، کریمی، ملک آباد و بهروزی (۱۳۹۳)، حیاتی، حیدری، اسلامیان، محمدی و صنوبری (۱۳۹۳)، سادهاکار و نلاپاین (۲۰۱۶)، عبیداله، نومان و اینام (۲۰۱۶) همخوانی دارد زیرا آنان به تأثیر مثبت شیوه‌های فرزند پروری کارآمد در کاهش فرسودگی تحصیلی دست یافتند در حالی که در تحقیق حاضر استفاده از شیوه‌های ناکارآمد فرزند پروری باعث افزایش فرسودگی تحصیلی در دانش‌آموزان گردیده است.

○ در تبیین نتایج می‌توان این‌گونه بیان نمود؛ شیوه‌های ناکارآمد فرزند پروری باعث ایجاد جوی متشنج و مملو از تنیدگی در فضای منزل گردیده و به دلیل وجود روابط ناسالم، فرزند اعتماد به توانایی‌های خود را از دست داده و این مسئله باعث تضعیف خودکارآمدی

وی و تقویت ناکارآمدی که یکی از ابعاد فرسودگی تحصیلی است می‌شود.

○ بر اساس نظریه باقری (۱۳۹۲) می‌توان بیان داشت در خانواده‌هایی که در آن‌ها کنترل و محدودیت و انعطاف‌ناپذیری و یا ارزش مشروط و رسمیت در شیوه‌های فرزند پروری حکم‌فرما است، به فرزندان فرصت تجارب جدید داده نمی‌شود و والدین برای انتخاب آنان احترام قائل نمی‌شوند. این امر باعث کاهش توان کارآمدی فرزند شده و وی دچار احساس پوچی و بی‌هدفی و نبود معنا در زندگی می‌شود و در نتیجه فرسودگی در وی افزایش می‌یابد.

○ دانش‌آموزانی که در خانواده‌هایی تربیت می‌شوند که به آنان فرصت تجارب جدید داده می‌شود و به انتخاب آنان احترام گذارده می‌شود، این مسئله باعث افزایش توانمندی و حس کارآمدی وی می‌گردد. این امر، درگیری بیشتر دانش‌آموز با مطالب درسی را می‌طلبد تا بتواند با شیوه خلاقانه مسائل خود را حل کند که همه این موارد باعث کاهش فرسودگی تحصیلی دانش‌آموز و احساس ناکارآمدی و پوچی و خستگی و بدبینی وی نسبت به تحصیل علم می‌شود.

○ فرزندانی که احساس نزدیکی بیشتر نسبت به پدران دارند، موقعیت‌های جدید و متفاوت را بهتر اداره کرده و موقعیت‌های تنیدگی‌زا را می‌توانند مدیریت نمایند و کنجکاوتر و مشتاق‌تر به کشف محیط می‌پردازند. این فرزندان در مکالمات خود بیشتر از سؤالاتی مانند کجا، چرا و چه استفاده می‌کنند و دارای فرصت‌هایی برای تمرین استفاده و یا شنیدن سؤالات و جملات پیچیده‌ترند. این مهارت‌ها به فرزندان در تفکر درباره روش‌های حل مسئله و گسترش مهارت‌های کلامی و زبانی کمک می‌کند. این روش به آنان در ایجاد مهارت‌های بهتر حل مسئله کمک می‌کند.

○ برای دست‌یابی به هدف کلی مطالعه حاضر که تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط والد-فرزند با میانجیگری تاب‌آوری و توانایی حل مسئله بود از روش ترکیبی که یکی از روش‌های توسعه شفاف‌سازی مفاهیم جدید است، استفاده شد. نتایج بخش ترکیبی مطالعه و مقایسه نتایج فاز کمی و کیفی نشان داد که مفهوم فرسودگی تحصیلی مفهومی پیچیده است که می‌تواند تحت تأثیر عوامل مختلف قرار گیرد. این مطالعه ترکیبی با استفاده از دو رویکرد کمی و کیفی درک عمیقی از پدیده فرسودگی تحصیلی ایجاد نمود. در مطالعه حاضر با وجود آنکه نتایج بخش کیفی تأثیر متغیرهای تاب‌آوری و توانایی حل مسئله

و الگوی ارتباط والد- فرزند را در بخش کمی مورد تأیید قرار داده است ولیکن مضامین به دست آمده از مطالعه کیفی نشان دهنده ماهیت پیچیده فرسودگی تحصیلی است که عوامل مختلفی می توانند آن را تحت تأثیر قرار دهند. مضامین جدید حاصل از فاز کیفی، که در فاز کمی مورد بررسی قرار نگرفته است، زوایای جدیدی از این مفهوم را در جامعه ایران روشن ساخت.

یادداشت ها

1. academic burnout	2. resilience
3. Academic Burnout Questionnaire	4. Resilience Scale
5. Problem Solving Ability Inventory	6. Child-Parent Relationship Questionnaire
7. Mahalanobis distance (D)	

● منابع

ابوالقاسمی، عباس، کیامرثی، آذر. (۱۳۸۷). «بررسی ارتباط حل مسئله اجتماعی و مؤلفه های آن با الگوهای شخصیتی خودشیفته و ضداجتماعی در دانش آموزان دبیرستانی شهر تهران». *مطالعات روان شناختی*.

ع (۳). ۹-۲۶

ابوالمعالی، خدیجه. (۱۳۹۱). *پژوهش کیفی، از نظریه تا عمل*. تهران: نشر علم.

امینی، ن.، کریمی ملک آباد، ع.، بهروزی، م. (۱۳۹۳). «بررسی نقش کارکرد خانواده در فرسودگی تحصیلی دانش آموزان شهر بوشهر در سال ۹۳-۹۳». *دومین کنفرانس توسعه پایدار در علوم تربیتی و روان شناسی*.

مطالعات اجتماعی و فرهنگی. تهران

باباپورخیرالدین، جلیل.، پورشریفی، حمید.، غباری بناب، باقر.، خانجانی، زینب.، بهرامی، محسن. (۱۳۹۶). رابطه دلبستگی بزرگسالی و دلبستگی به خدا با سلامت روان شناختی با میانجی گری تاب آوری. *مجله روانشناسی (۱۴)*. سال ۲۱، شماره ۴، ۳۶۹-۳۸۳.

باقری، فربرز. (۱۳۹۲). «الگوی ارتباط والد- فرزند، مدل نظری فرزند پروری». *دو فصلنامه علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، شماره ۱، ۴۰-۵۰.

تقوایی نیا، علی.، هاشمی، سحر.، نیکدل، فربرز.، شهریاری، مرضیه. (۱۳۹۶). متغیرهای انگیزشی و شخصیتی به عنوان پیش بینی کننده های فرسودگی تحصیلی. *مجله روانشناسی (۱۱)*. سال ۲۱، شماره ۱. ۶۶-۵۱.

حسین خانزاده، عباسعلی.، میرزایی، فرشته. (۱۳۹۶). نقش انسجام خانواده و تعامل والد- فرزند در تبیین حرمت خود دانش آموزان. *اندیشه های نوین تربیتی*، دوره ۱۳، شماره ۱. ۱۱۵-۱۳۶.

حیاتی، علی، حیدری، رقیه، اسلامیان، ثروت، محمدی، مریم. (۱۳۹۳). «بررسی میزان آگاهی اولیا از علائق تحصیلی فرزندان و رابطه آن با فرسودگی تحصیلی در مدارس سمپاد (مطالعه موردی: دبیرستان دخترانه فرزندگان ناحیه ۱ زنجان)». دومین کنفرانس توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی. تهران.

خوشنوی فومنی، فاطمه، سیدفاطمی، نعیمه، بهبهانی، نسرین، حسینی، فاطمه. (۱۳۹۲). «ارتباط مهارت حل مسئله با مصرف قرص اکستازی در نوجوانان». فصلنامه روان پرستاری، ۱ (۱)، ۱۹-۲۷.

ساسانی، لیدا، ناجی، ساسان، ع.، عابدی، حیدرعلی. (۱۳۹۲). «تجربه زیسته بیماران مبتلا به ایدز از انگ اجتماعی (مطالعه پدیدارشناسی)». مجله علوم پزشکی سبزوار، ۲۰ (۴)، ۴۸۷-۴۹۵.

غفاری جعفرزادگان، فیروزه، باقری، فریبرز. (۱۳۹۲). «بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی (روایی و پایایی) و مدل نظری پرسشنامه الگوی ارتباط والد-فرزند، در افراد ۱۵-۳۰ ساله شهر تهران». فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی، ۱۲، ۴۱-۷۰.

قاسمی، وحید. (۱۳۹۰). «برآورد حجم نمونه در مدل‌های معادله ساختاری و ارزیابی کفایت آن برای پژوهشگران اجتماعی». جامعه‌شناسی ایران، ۱۲ (۴)، ۱۳۸-۱۶۱.

کاف، تکنوری، مرکولایدز، جرج ای. (۱۳۹۳). مبانی مدل‌های معادلات ساختاری. ترجمه. ایزانلو، بلال. دهقانی، محسن. حبیبی عسگرآبادی، مجتبی. تهران؛ رشد.

کرسول، جان دبلیو، کلارک، ویکي پلانو. (۱۳۹۴). روش‌های پژوهش ترکیبی. ترجمه علیرضا. کیامنش و جاوید. سرایی. تهران: آبیژ.

کریمی، مرتضی، یاری، علی محمد. (۱۳۹۳). «بررسی روابط چندگانه شیوه‌های فرزند پروری، روابط بین‌فردی و رضایت از زندگی ادراک‌شده دانشجویان یک دانشگاه نظامی بر فرسودگی تحصیلی». روان‌شناسی نظامی، ۱۸، ۵۰-۳۳.

میکائیلی، نیلوفر، افروز، غلامعلی، قلیزاده، لیلیا. (۱۳۹۱). «ارتباط خودپنداره و فرسودگی تحصیلی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دختر». مجله روان‌شناسی مدرسه، ۱ (۴)، ۹۰-۱۰۳.

نعامی، عبدالزهرا. (۱۳۸۸). «رابطه بین کیفیت تجارب یادگیری با فرسودگی تحصیلی دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران اهواز». مجله مطالعات روان‌شناسی، ۵ (۳)، ۱۱۷-۱۳۴.

هاشمی، سهیلا، اکبری، عباس. (۱۳۹۶). مدل علی برای ابعاد طرح ارتباطی خانواده، تاب‌آوری، مهارت مهارخشم با گرایش به خشونت. مجله روانشناسی (۱۳)، ۲۱ (۳)، ۲۹۹-۲۸۴.

- Abiodullah, M., Nomaan, S. & Inam, A. (2016). Parents parenting styles and academic achievement of underachievers and high achievers at middle school level. *Bulletin of Education and Research*, 38, (1): 57-74.
- American Psychology Association(2016). *What is resilience*. www. psych central.com/ lib/ what is resilience
- Bala, P. & Shaafiu, K.Q. (2016). Academic achievement of secondary school students in relation to their problem solving ability and examination anxiety. *The International Journal of Indian Psychology*, No. 66, Issue.4, 138-154. DOI: 1800.0170/201605304-2073
- Breso, E., Salanova, M. & Schaufeli, W.B. (2007). In search of the third dimation of burnout: Efficasy or inefficasy. *Applied Psychology: An International Review*, 56(3),460-478. DOI:10.1111/j.1464-0597.2007.0029.x.
- Compos, J.A.D.B, Jordani, P.C, Zucoloto, M.L, Bonafe, F.S.S, & Maroco,J. (2011). Reability and validity of self- reported burnout in college students: *A cross randomized comparision of paper- and pencilvs online*. *Administration Computers in Human Behavior*, 27: 1875-1883
- Conner, K.M. & Davidson, J.R.T (2003). Development of a new Resilience Scale. The conner- Davidson Resilience Scale(CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18: 76-82.
- Fernandez, A.S. & Bialowolski, P. (2016). Factors and conditions promoting academic resilience: A TIMSS- Based analysis of five Asian education systems. *Asia Pacific Edu. Rev*. 17: 511-520. DOI: 10.1006/s12564.016.9447.4
- Gupta, M., Kavita, Pasrija, P. (2016). Problem solving ability and locality as the influential factors of academic achievement among high school students. *Issues and Ideas in Education*. 4 (1), 37-50. DOI :10.15415/iiie/2016.41004.
- Heppner, P.P. & Hillerbrand, E. T. (1991). *Problem solving training: Implications for remedial and pernentive training*. Handbook of social and clinical psychology. 681-698.
- Heppner P.P. & Peterson, Ch. (1982). The development and implications of a personal problem solving inventory. *Journal of Counseling Psychology*. 29(1): 66-75.
- Mwangi, C.N., Okatcha, F.M., Kinai, T.K., & Irari, A.M. (2015). Relationship between academic resilience and academic achievement among secondary school students in Kiambu country, Kenya. *International Journal of School and Cognitive Psychology*. DOI: 10.41/2/2469-9837/0s2-003.
- Smiley, R.K.(2011). *Model development for measurement of resilience in adolescents*. (Doctoral dissertation in counseling psychology).

